

STATENS MARITIMA MUSEER

Marinmuseum, Sjöhistoriska museet, Vasamuseet

KARLSKRONA Stumholmen, 371 32 Karlskrona, Tel 0465-539 00**STOCKHOLM** Box 271 31, 102 52 Stockholm, Tel 08-519 549 00

Org nr 202100-1132, Postgiro 1 56 48-9, www.maritima.se

Kulturmiljöavdelningen

Intendent Fredrik Blomqvist

Tel 08-519 549 38

YTTRANDE

Datum	2009-06-26
Vår beteckn	Dnr 630/09-11
Vår ref	
Ert datum	2009-05-28
Er beteckn	432-5767-09, 432-5777-09
Er ref	Jeanette Aro

Länsstyrelsen Norrbotten

971 86 LULEÅ

Yttrande över Luleå hamnkranens sammanhang och värde i ett nationellt perspektiv**Sammanfattning**

Den aktuella hamnkranen i Luleå har enligt Statens maritima museer (SMM) ett stort värde både i ett nationellt, regionalt och lokalt sammanhang. SMM anser därmed att den är bevarandevärd. SMM grundar sin bedömning på ett antal olika skäl. Kortfattat kan sägas att det antalet hamnkranar från perioden 1900-1960 är litet i landet som helhet (se bilaga). SMM menar att det lokala och regionala värdet bygger främst på att kranen införskaffades under en mycket framgångsrik del av Luleås historia – och att den därmed är en del av det moderna industrisamhällets historia. I övrigt är kranen bland annat värdefull som ett landmärke i Luleås stadsbild.

Kulturhistoriskt värde ur ett nationellt perspektiv

Vipparmsportalkranen var vid mitten av 1900-talet den mest förekommande kranen i alla svenska hamnar. Sedan dess har stora förändringar skett av godshanteringen i hamnarna – och i takt med detta har de flesta vipparmskranar försvunnit. Eftersom kranarna traditionellt sett inte betraktats som byggnader och dessutom varit mobila på sina spår längs kajerna – har försvinnandet skett ganska omärkbart. Det finns bara ett litet antal bevarade kranar som står i sin rätta miljö och där engagemang både från ideella aktörer och från ägare finns. Utifrån detta konstaterande är hamnkranen i Luleå av stort värde eftersom den står på sin rätta plats, medborgarna är engagerade och fastighetsägaren har fram tills nyligen velat satsa på ett bevarande. Eftersom hamnkranen kan ses i samband med den stora uppgång som industrin hade i efterkrigstiden menar SMM att den är en tydlig exponent för det moderna storskaliga industrisamhället. Detta innebär vidare att det finns ett samband också med underlaget för de sociala och ekonomiska reformer som karakteriserade Folkhemssverige.

Regionalt och lokalt värde

Luleå är en av de städer som byggts på platsen eftersom det fanns möjlighet till goda kommunikationer. Med sitt karaktäristiska läge på en udde i Luleälven har kommunikationer på vattnet alltid varit viktiga. Sjöfartens och hamnens betydelse har särskilt under 1900-talet ökat i betydelse för stadens utveckling. Anledningen till detta har med en av de viktigaste svenska varorna att göra – järnmalmen och stålet. Tittar man på Luleås utveckling så sker två större uppsving i stadens utveckling under 1900-talet. Den första uppgången började redan i slutet av 1800-talet när malmbanan blivit färdig – och malm kunde skeppas härifrån. Den andra och mer betydelsefulla inleddes på 1940-talet då Norrbottens järnverk öppnades. Under perioden 1940-80 var Luleå en av Sveriges snabbast växande städer. Utvecklingen av stadens olika hamnar har enligt SMM varit symbiotisk med stadens utveckling. Bland annat kan man se detta i den stora godsmängden som idag fortfarande gör Luleå till en av landets tio viktigaste hamnar.

LB. BV

Den aktuella hamnkranen beställdes och kom i bruk under denna andra uppgångsperiod för Luleå. Enligt SMM:s mening materialiserar kranen därmed Luleås moderna historia – där sjöfarten och handeln alltid haft en central roll.

Kranar som landmärken

Olika typer av både konstruktioner och byggnader kan bli landmärke som blir synonyma med den ort eller plats där de finns. Det finns exempel på detta även när det gäller hamnkranar. Kockumskranen i Malmö var en sådan – som betraktades som en symbol för det moderna Malmö. I Göteborg finns fortfarande den stora Eriksbergskranen – som ses som ett av de karaktäristiska landmärkena i Göteborg. Vill man ta ett internationellt exempel så kan man nämna den medeltida kombinerade hamnkranen och stadsporten i Gdansk – som ses som en symbol för staden. Tittar man på Luleås siluett så finns ett antal karaktäristiska byggnader men även den aktuella kranen som idag uppfattas som landmärken för staden. Vill man ha ett exempel på ett samtida landmärke kan "Turning Torso" i Malmö nämnas. Denna byggnad har fått ersätta den numera rivna Kockumskranen.

Med hänvisning till vad som anförts ovan anser SMM att den aktuella hamnkranen i Luleå Södra hamn har ett stor värde utifrån ett nationellt perspektiv. Därmed anser SMM även att hamnkranen är bevarandevärd utifrån samma nationella perspektiv.

Detta yttrande har beslutats av avdelningschef Björn Varenius efter föredragning av intendent Fredrik Blomqvist. Även museichefen vid Sjöhistoriska museet Hans-Lennart Ohlsson har deltagit vid den slutliga beredningen av ärendet.

Björn Varenius
Avdelningschef

Fredrik Blomqvist
Intendent

Bilaga: PM Teknikhistoria – vipparmskranen samt liknande bevarade anläggningar

PM, Teknikhistoria – vipparmskranen samt liknande bevarade anläggningar

Bilaga till yttrande över Luleå hamnkranens sammanhang och värde i ett nationellt perspektiv

Statens maritima museer/FB 2009-06-26

Teknikhistoria – vipparmsportalkranen

Olika typer av hamnkranar har funnits i landet sedan lång tid tillbaka. I dessa tidiga konstruktioner var muskelkraften central. Under en övergångsperiod användes ångkraft i ett antal kranar men i början av 1900-talet slog elektriciteten igenom. Portalkranen är en konstruktion där kranen står på räls och gränslar ett eller flera järnvägsspår – därigenom kan man effektivt lossa och lasta direkt ur både järnvägsvagnar och lastbilar. Den största innovationen inom godshanteringen är dock vipparmskranen. Nu kunde man inte bara lyfta och vrida kranen – den ledade kranarmen kunde också "vippas" fram och åter för att justera lasten nere i fartygets lastrum. Detta gjorde att portalkranar med vipparm blev den absolut vanligaste kranen i alla hamnar i landet. Bara i Stockholm ska det enligt vissa källor funnits 158 sådana kranar. Godshanteringen i hamnarna har sedan hunnit förändras väsentligt från 1960-talet och framåt. En kombination av mer lättrorliga mobila kranar och containertransporter slog igenom och förändrade godshanteringen radikalt. I snabb takt har därmed de äldre kranarna skrotats och försvunnit.

Hamnkranar bevarade med kulturhistoriska ambitioner

Här följer ett antal exempel på kranar med likheter vad gäller den aktuella kranen i Luleå. Generellt för dem gäller att de bevaras med någon typ av kulturhistorisk ambition. I Stockholm finns idag en kran bevarad som har stora likheter med kranen i Luleå – det är den s.k. Lumakranen som efter flytt från norra Hammarbyhamnen idag finns i södra Hammarbyhamnen. Den har rustats upp och försetts med effektiv belysning nattetid. Lumakranen vårdas som ett minnesmärke över hamnverksamheten på platsen. På Beckholmen intill Djurgården står även två äldre kranar som flyttats från en annan del av staden. Många känner igen dem eftersom de sedan många år är målade som giraffer. På platsen bedriver idag Stockholms reparationsvarv sin verksamhet. Beckholmen i sin helhet är statligt byggnadsminne men kranarna ingår inte i vad som särskilt pekas ut. I Örnsköldsvik finns två kranar som är något modernare än Luleåkranen (1952 och 1963) – där pågår just nu en bevarandediskussion mellan fastighetsägaren (kommunen) och länsstyrelsen. Det man planerar för är ett bevarande i driftsskick. Båda dessa kranar är byggda vid Jerfeds mekaniska verkstad AB i Örnsköldsvik. I Göteborg finns den s.k. Götaverkskranen intill Göteborgs maritima center (Maritiman). Den har flyttats hit – men står på riktiga kranspår och intill finns magasinsbyggnader, järnväg och fraktfartyg. Vid det f.d. varvsområdet Eriksberg står även en bockkran bevarad – men den har inga likheter med Luleåkranen. Även i Oskarshamn finns en liknande men något mindre bockkran bevarad. I det omgestaltade f.d. varvsområdet i Kalmar finns två varvskranar bevarade som minnesmärken över varvsepoken – de är dock betydligt mindre än Luleåkranen. Tittar man i sjöfararlänets Blekinge finns några kranar bevarade även där. I Sölvesborg finns en vipparmsportalkran från 1930-talet och här har en engagerad ideell förening, med stöd från länsstyrelsen, stor del i bevarandet. Dock är det långsiktiga ansvaret för kranen oklart. På Karlskronavarvets område står den stora s.k. franska kranen från sent 1950-tal – beslutad som byggnadsminne 2006. Inom samma område finns även en äldre mastkran. I Halmstad finns en hamnkran som bevarats framförallt genom en engagerad vänförening. Den är idag nyrenoverad. Kranen i Halmstad tillverkades lokalt vid AB Malcus Holmqvists mekaniska verkstad. Vid Gävle gamla varvsområde finns en varvskran från tiden runt 1950. Denna tyska kran står fortfarande på ursprunglig plats – och vid varvet finns idag en ideell varvshistorisk förening. I Visby hamn finns två kranar bevarade i sin rätta miljö. Dels en från sent 1800-tal (som fortfarande används) dels en som har mer likheter med Luleåkranen. Den senare planerar man från kommunens sida att rusta upp som ett monument över den betydelsefulla hamnverksamheten. Enstaka exemplar av kranar från 1910-talet finns också. Här kan nämnas en liten fast/vridbar pelarkran i Västerås hamn och en portalkran av tysk tillverkning i Norrköping. I Västerås har en ideell förening varit mycket engagerad och fått offentligt stöd. I Norrköping däremot har kommunen inte skött underhållet, vilket efter rivningshot dock resulterat i beslut om framtida bevarande. Även i Malmö finns en 1910-talskran som ägs av Malmö museer. Här planeras för en framtida montering i västra hamnen.